

Подзереї Наталія Василівна. Психолого-педагогічний аналіз розвитку творчої особистості майбутніх магістрів

У статті здійснено психолого-педагогічний аналіз розвитку творчої особистості майбутнього викладача вищої освіти. Відзначено наукові підходи до трактування базового поняття та характеристики структурних компонентів творчої особистості. Визначено основні чинники, які сприяють комплексному поясненню результатів діагностування творчої особистості майбутнього викладача вищої освіти.

Ключові слова: творчість, професійна підготовка, викладач вищої освіти, творча особистість, розвиток творчої особистості, мотивація, когнітивність, креативність.

Podzerey Natalia. Psychological and pedagogical analysis of the development of the creative personality of future masters

The article provides a psychological and pedagogical analysis of the development of the creative personality of the future teacher of higher education. Scientific approaches to the interpretation of the basic concept and characteristics of the structural components of the creative personality are noted. The main factors that contribute to a comprehensive explanation of the results of diagnosing the creative personality of the future teacher of higher education are identified.

Key words: creativity, professional training, teacher of higher education, creative personality, development of creative personality, motivation, cognition, creativity.

УДК 37(09)(47)'19':37.018.53

ПОНОМАРЕВСЬКИЙ С.Б.,

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського,
м. Чернігів, Україна

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ І СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Поняття “освітнього простору” сьогодні звично використовується в практиці багатьох наукових і практичних сфер, але універсальної цілісної розробки, чіткого тлумачення й дослідження цього явища у науці, на жаль, ще не відбулося. Термінологічні концепти “освітнього середовища”, “культурно-освітнього ландшафту”, “освітньої площини” тощо, семантично близьких до словосполучення “освітній простір”, досить широко згадуються в працях Ю. Веденіна, В. Жуковського, І. Зязюна, В. Каганського, М. Кулешової, К. Сауера, О. Сухомлинської, О. Шлютера, М. Ярмаченка. Аспекти взаємозв'язків простору, культури, освіти досліджували М. де Серто, М. Фуко, А. Лефевр, М. Ямпольський, М. Бахтін, П. Вірілію, А. Гуревич, С. Деніелс, Ф. Джеймисон, Е. Соджа, Д. Харвей та інші. Широке коло проблем щодо різних аспектів становлення та розвитку освітнього простору України розглядалося в працях вітчизняних теоретиків і практиків: О. Бодрука, М. Вачевського, О. Власюка, Т. Воропай, С. Гончаренка, В. Горбуліна, Я. Грицака, С. Здіорука, В. Кременя, В. Крисаченка, М. Ожевана, М. Степика та інших.

Метою цієї статті є спроба ідентифікації освітнього простору, що дає змогу виокремити ті чинники й ознаки, що здатні кардинально впливати на його зміст та функції, окреслити компоненти освітнього простору та визначити роль, котру вони відіграють у формуванні способу буття людини в соціумі.

Виклад основного матеріалу. Освіта, як відомо, репрезентує частину культурного простору, який у широкому розумінні тлумачиться способом взаємодії людини з довкіллям, як та сфера людського буття, в межах якої здійснюється створення, зберігання, трансформація, трансляція та споживання культурних цінностей. У цьому контексті ті процеси, що мають місце в культурі, знаходять відображення також і в освіті. Дійсно, на думку І. Віндта, “освіта, яка є похідною культури, виявляється її певною “проекцією” і за своїми морфоепістемічними характеристиками цілком адекватна ознакам культури” [1]. Виходячи з цього, можна стверджувати, що освітній простір, як і культурний, щодо суспільства виступає однією з його організаційних ланок. У ньому визначаються, так би мовити, освітні стосунки людей. Освітній простір репрезентований важливим показником рівня загального розвитку суспільства. Так, він може свідчити про досягнутий стан соціуму, а також про певні перспективи його поступального розвою. Крім того, освітній простір, без сумніву, постає важливою умовою прогресу, одним з його рушійних чинників. Освітній простір – динамічна єдність суб'єктів та об'єктів освітнього процесу і сфери їх відносин, що окреслюють себе в змінності, розвитку, еволюції. Освітній простір зводиться до певних змістових складових освітніх парадигм. Виявлення компонентів цих парадигм дозволяє коригувати

шляхи удосконалення освітніх систем відповідно до модерного розуміння. Звичайно, було б помилковим стверджувати, що коли йдеться про освітній простір, то при цьому зводяться якісь кордони, що відділяють його від інших видів культурного простору, де також відбувається життєдіяльність людини. До індивідуального освітнього простору кожної людини ці види вносять свій "персональний" внесок і мають чимало дотичних з моментами численних перетинів. Теж саме можемо говорити й про інші, крім індивідуального, рівні репрезентації освітнього простору, наприклад, про освітній простір держави, регіональний або ж, наприклад, історичний. Освітній простір не обмежується лише своїм об'ємом інформації, яка відповідає цій частині життя особистості та суспільства. Він здатний об'єднувати й такі вектори освітнього поля, котрі, перебуваючи за своїм змістом далеко від сфери освіти, можуть помітно впливати на процеси освіти. До того ж є важливим для освітніх цілей мати вихід до інших просторів, що здатні синтезуватися з освітнім, а це приводить до зміни змісту останнього, до нового контексту в плинні освітніх процесів, а часто – до його якісного удосконалення. Внутрішня цілісність буття суспільства та людини забезпечується наявністю перетинів, єдністю, гармонією, взаємним доповненням усіх просторів, в яких відбуваються людське життя і діяльність.

Освітній простір здатний впливати не лише на тих, хто має до нього безпосередній стосунок, але й шляхом численних зв'язків між людьми – на все суспільство. У процесі суспільного буття люди виявляються неодмінно причетними до сфери освітнього простору, який у свою чергу здійснює вплив на всі інші сфери. Найпростішим виявом цього в суспільстві є, наприклад, відчуття необхідності здійснення безперервної освіти, самоосвітнього вдосконалення, розуміння освіти продуктивною силою функціонування соціуму тощо. Каталізаторами цих процесів можуть бути навчальна чи наукова діяльність, опанування інформаційними технологіями, здатність до аналітичних порівнянь та ін. Так, прискорення темпів розвитку суспільства, науки, технологій, що спостерігаємо сьогодні, веде до якісних трансформацій у сфері освіти, оскільки зміни в одній площині буття незмінно викликають постановку проблеми на іншому рівні, де розвиток виступає менш вираженим, а методи, можливо, застарілими. Освітній простір регулюється чинниками, від яких, власне, він цілком залежить: людьми, інформацією, ідеями, коштами, методами, наукою тощо. Послаблення дії цих чинників (або принаймні окремих з них) веде до того, що конструкція освітнього простору розпоршується на малопов'язані складові. Навпаки, посилення цих потоків здатне стабілізувати освітній простір, а відповідно супроводжується і стабільністю розвитку суспільства. Цебто кількісні зміни впливів приводять до поглиблення якісного стану сфери освіти, а звідси – суспільства та його культури в цілому.

Зв'язок освіти й суспільства окреслюється й тим, що освітній простір формується не лише в межах системи освіти (це вузьке його тлумачення), але й суто зовнішніми чинниками відносно освіти – соціальними інститутами, котрі так чи інакше беруть участь в освітніх процесах. Іншими словами, освітній простір розуміється сукупністю освітніх, наукових, культурно-мистецьких, економічних, юридично-правових, медичних, адміністративних та інших інституцій, орієнтованих на формування особистості, а також системою соціально-психологічних стереотипів, різноманітних регламентацій людської поведінки, діяльності соціуму в цілому в забезпеченні їх можливостей щодо освітнього розвитку особистості. Завдяки системності модернізація окремих компонентів освітнього простору обов'язково екстраполюється на їх решту.

Таким чином, освітній простір розуміємо не однією, а принаймні кількома системами (сферами) стосунків між його суб'єктами. При цьому системи цих стосунків навряд чи варто уявляти лінійними: освітній простір нерівномірно заповнений подіями, різними за значенням і змістовим наповненням. Тим більше, що об'єктивно він має вигляд поступального часопростору, оскільки освітні процеси в ньому відбуваються не лише в площинах теперішніх стосунків, але й у плинності часу.

Освітній простір структурований. У науці існує чимало міркувань, пов'язаних з його структуризацією. Так, за концепцією соціолога Є. Клімова, структура освітнього простору може мати чотири пов'язані компоненти: соціально-контактний, інформаційний, соматичний, предметний. При цьому соціально-контактна складова формується з індивідуальної культури людей, їх способу життя, діяльності, поведінки, взаємовідносин, а також може об'єднувати групи, з якими взаємодіє особистість на рівні колективу, виявляє своє місце в цій групі, рівень захищеності тощо. Інформаційна частина освітнього простору, на думку вченого, репрезентована правилами, статутами, законодавчою базою, традиціями суспільства, поширеними нормами, правилами безпеки, засобами реклами, вимогами – персонально адресованими впливами. Соматичний компонент формується відповідно до психічних станів особистості. До предметної складової можуть бути долучені матеріальні умови життя, навчання, побуту: книги, обладнання, речі, специфічні особливості буття (інклюзія) тощо [5, с. 88].

Близьку до описаної систему складових освітнього простору пропонує Г. Ковальов, виокремлюючи при цьому три компоненти: фізичне оточення, людські фактори, програми навчання. Перший з них формують архітектура навчального закладу, простір приміщень, можливість їх просторової трансформації, переміщення в них суб'єктів процесу навчання тощо. До людських факторів слід віднести просторову й соціальну щільність між суб'єктами освітнього процесу, ступінь скупчення (краудінгу) і його вплив на соціальну поведінку, особистісні риси та успішність учнів, зміну

персонального та міжособистісного простору в залежності від умов шкільної організації, розподілення статусу, статево-вікові та національні особливості учнів, педагогів та інше. Програми навчання передбачають стиль викладання, характер соціально-психологічного контролю, кооперативні або конкурентні форми навчання, зміст навчальних програм, їх гнучкість або консерватизм [2, с. 193].

Цю ж думку відстоює Н. Щиголева, описуючи модель освітнього простору, що формується також із трьох компонентів: просторово-семантичного, комунікаційно-організаційного, змістово-методичного. У цьому випадку просторово-семантичний компонент охоплює архітектурно-естетичну організацію життєвого шкільного простору, символічне його наповнення (н-д, стендова, знакова та інша інформація); змістово-методичний організується використанням концепцій навчання та виховання, навчальних програм, технологій, підручників, форм і методів організації навчання (уроки, екскурсії, гуртки, шкільні товариства), а також визначається структурою класів і шкільним самоуправлінням, а комунікаційно-організаційний компонент відтворює особливості суб'єктів освітнього середовища – розподіл статусів, статево-вікову специфіку учнів, учителів, освітні цінності, стереотипи, комунікаційну сферу (стилі спілкування та викладання), організаційні умови (наявність учительських спілок, ініціативних груп батьків та ін.) [4].

Запропоновані складові освітнього простору в усіх згаданих варіантах є загалом концептуально близькими, незважаючи на те, що Г. Ковальов і Н. Щиголева обмежують об'єкт дослідження типовим загальноосвітнім закладом – школою (вужчий підхід), а Є. Клімов розширює ці межі позашкільними та суспільними складовими (ширший підхід). Так можна вивчати також інші контексти освітнього простору, наприклад, персональний освітній простір учня, учителя, класу або ширше – міста, регіону, держави. Критерії підходу полягають у тому, що структурно-змістові уявлення про освітній простір передбачають його соціумно-територіально-еколого-психологічний характер. Такий принцип надзвичайно популярний у сучасній науці й цілком узгоджується з відомою соціологічною теорією “екологічного комплексу” О. Дункана і Л. Шпоре, за якою вивчення простору в багатьох напрямках наукових досліджень може здійснюватися за допомогою врахування чотирьох провідних компонентів: населення (популяції – Р), соціальної організації – О, довкілля (Environment – Е), технологій – Т, що має скорочений вигляд “РОЕТ” [5, с. 132–136]. Перспективність такої методології схвалюється сьогодні багатьма європейськими фахівцями – теоретиками педагогіки, психології, філософії освіти (О. Бодалев, С. Кухмакер, А. Ліндман, І. Мировольський, З. Робінзон, Г. Шпортько, В. Шольт, С. Шульгардт), а “РОЕТ” може виступити універсальним засобом для розуміння структури освітнього простору, особливо в процесах дослідження його біологічних, суспільних, особистісно-психологічних і колективних аспектів.

Разом з тим, згаданий підхід покликаний бути зручним для вивчення, так би мовити, гомогенного освітнього простору, в площині його “чистого вигляду” (що прийнятно переважно в моноетнічних або закритих суспільствах) побудованого без урахування “додаткових” суспільних чинників, що наявні в освітніх процесах сучасного багатоетнічного та глобалізованого світу й здатні значно ускладнювати і саме суспільство, й структуру його освітнього простору. Йдеться про т. зв. “національно-міграційний” чинник. Ураховуємо те, що у відкритих суспільствах останніми десятиліттями як ніколи активно відбуваються процеси етнічних міграцій, викликані різними причинами (економічними, освітніми тощо). З цим сьогодні не можна не рахуватися. Збагачення етнічним компонентом не лише впливає на кількісний і якісний стан будь-якого суспільства, але й вимагає врахування національних інтересів етнічних груп у межах культурного простору приймаючих країн, а відповідно – в змісті та структурі їх освітніх просторів. З сучасним посиленням демократизації суспільств також гостріше постає проблема впровадження в контекст освіти вимог розбудови національних освітніх складових тих етнічних груп, які внаслідок міграцій перебувають у складі певних соціумів. Не враховувати в освітній системі держави-донора їх освітні потреби, як це відбувалося раніше в багатьох країнах, у тому числі й Україні, сьогодні, як свідчить практика, важко. Саме така ситуація, наприклад, склалася в освітньому просторі України щодо забезпечення освітніх прав окремих меншин: їх представники (угорці, румуни, молдовани, словаки, білоруси, вірмени, болгари тощо) тривалий час мешкають в українських регіонах, а з активізацією сучасної державної розбудови відчували необхідність розвивати в межах української системи освіти й свою національну освіту, що поглиблюється також і деякими прагматичними міркуваннями. Ця проблема сьогодні успішно вирішується в багатьох країнах, особливо там, де вияв знаходять аспекти “політики мультикультуралізму”.

Отже, структура освітнього простору за сучасних реалій потребує врахування окремих додаткових складових, здатних продуктивно забезпечувати її цілісність, ефективність. Так, вимагає визнання в контексті освітнього простору територій і простору суб'єкт-об'єктів (учителя, учня, класу, школи, позашкільного середовища) також даність освітнього простору національних груп. Включення цієї складової до структури освітнього простору держави, регіону не тільки актуалізує їх на рівень багатокультурності, не лише спрямовує освіту на якісне опанування учнями загальних, державних, регіональних чи національних цінностей, але сприяє задоволенню освітніх запитів представників

національних меншин, які мешкають на території держави. Більш того, метою забезпечення оптимізації освітнього простору мусить стати усвідомлення неминучої багатокультурної перспективи її розвитку, визнання прав національних культур на існування і як автономних одиниць, і як елементів комплексу єднання, що здійснюють свій внесок у розвиток загальнолюдських ціннісних пріоритетів, у тому числі й через освіту.

У будь-якому разі компоненти освітнього простору уявляються певними накопиченнями, кожне з яких здатне формувати власну структуру, в межах якої вирішуються освітні завдання: формуються особливості навчання, виховання, розвитку, педагогічних стосунків тощо. Подібна думка висловлена в міркуваннях І. Смирнова з приводу сучасної організації менеджменту освіти: "...освітній простір не може бути побудований без урахування загального, особливого та одиничного як у змісті, так і в структурі управління різними рівнями освіти. Він вимагає наявності для кожного з них своєї інфраструктури" [3, с. 86]. Кожний із компонентів освітнього простору репрезентований складною, змінюваною, "відкритою" структурою. Відповідно варіативність у ланці одного з компонентів здійснює змінність усього компонентного ланцюга: злам просторово-освітніх взаємин на рівні учень-учитель впливає на специфіку освітнього простору класу, останній – на простір школи, відмінності простору окремого регіону – на загальний освітній простір країни тощо. З іншого боку, зв'язки між ланками структури освітнього простору можуть бути не вираженими, а швидше опосередкованими: в різних суб'єкт-об'єктах реалізується власний освітній простір. Так, відмінними можуть бути потенціали закладів освіти, до того ж тісні зв'язки між ними далеко не є обов'язковими, хоча всі вони інтегровані в єдиний освітній простір. Тобто компоненти освітнього простору формують цілий комплекс ознак та явищ, орієнтуючись при цьому на виконання своєї ролі в процесі навчання.

Висновок. Отже, важливою частиною буття суспільства окреслюється освітній простір. Виявлення, розуміння, врахування всіх його компонентів дозволяє ефективніше здійснювати пошуки основних напрямів удосконалення сучасних освітніх систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виндт І.Е. Образование как феномен культуры: эволюция образовательных моделей в историко-культурном процессе: автореф. ...дис. д-ра пед. наук. Тюмень, 2003. 42 с.
2. Ковалев Г.А. Пространственный фактор школьной среды: альтернативы и перспективы. *Учителю об экологии детства*. М., 1996. С. 189 – 199.
3. Смирнов И.П. Теория профессионального образования. М., 2006. 212 с.
4. Щиголева Н.В. Структура культурно-образовательного пространства. URL: <http://www.eduhmao.ru/info/1/3689> (дата звернення 03.12.2019).
5. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М., 2001.– 314 с.

Пономаревський Станіслав Борисович. Ідентифікація освітнього простору і суспільні процеси

У статті проаналізовано проблему ідентифікації освітнього простору та запропоновано його смислові характеристики, розглянуто структуру освітнього простору, що дає змогу визначити компоненти та роль, яку вони відіграють щодо формування способів буття людини в соціокультурному середовищі, в тому числі іншоетнічному. Звертається увага на особливості освітнього простору у відкритих суспільствах. Автор приходиться до думки, що освітній простір окреслюється важливою частиною суспільного буття. Виявлення, розуміння, врахування всіх його компонентів дозволяє набагато ефективніше здійснювати пошуки основних напрямів удосконалення сучасних освітніх систем.

Ключові слова: освіта, шкільництво, освітній простір, ідентичність, суб'єкт, суспільство.

Ponomarevskiy S. Educational environment identification and social processes

The issue of educational environment identification is analyzed, its implications are suggested, and the structure of educational environment is reviewed in this article. This provides an opportunity to identify the elements and their role with respect to a human lifestyle building in a social and cultural, including an ethnically mixed, environment. Educational environment features in open societies are paid attention to. The author comes to the conclusion that the educational environment appears to be an important part of social being. Identifying, realizing and considering all of its elements allows much more efficiently to search for the basic development directions of modern education systems.

Key words: Education, schooling, educational environment, identity, subject, society.